

POLITICAL INSTITUTIONS AND SOCIO-POLITICAL DISCOURSE

Ольга Тіт

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна

ЕВОЛЮЦІЯ ФОРМ ПОЛІТИЧНОГО АКТИВІЗМУ В УКРАЇНІ

Olha Tit

Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine

THE EVOLUTION OF FORMS OF POLITICAL ACTIVISM IN UKRAINE

Ukrainian society is in a search for effective forms and resources of influence on socio-political processes and control over public authorities. Political activity of society is one of the important factors of effective and efficient influence on political decision-making. In scientific circles, the most common allocation of such forms of political activity are: personified and as part of associations of citizens. An attempt is made to trace the changes in the personified form of political activism of Ukrainian society through the prism of participation in protests and the electoral process. The review of the brightest and large-scale protest actions is given, parliamentary and presidential elections in Ukraine are considered.

Keywords: activism, political activity, civil society, political participation, elections, political process, influence, Parliament, President.

28 років незалежності відбувається трансформація політичної системи України, зміна суспільно-політичних настроїв громадян, становлення громадянського суспільства. Проте сьогодні ми не можемо остаточно стверджувати про наявність сформованого громадянського суспільства та чіткої позиції суспільства щодо участі у державотворчих та суспільно-політичних процесах. Дослідники проблематики розвитку та становлення громадянського суспільства відстоюють думку, що українське суспільство характеризується низьким рівнем політичної активності населення. Тобто більшість громадян країни є виключеними із політичних взаємин, в наслідок слабого зв'язку політичної системи з громадянським суспільством загалом, також низька політична активність вбачається як своєрідний протест до панівної політичної системи та її інститутів, результат впевненості громадян, що вони не здатні впливати процес прийняття політичних рішень та на дії владних інститутів. Такий стан пояснюється перебуванням тривалий час у тоталітарній системі суспільства, коли участь у політичному житті держави відбувалась лише у формі голосування на безальтернативних виборах. Також на рівень політичної активності впливають ментальні особливості, національна ідентичність та психологічна соціалізація населення.

У класичній політичній науці виокремлюють такі форми політичної активності: персоніфіковану (безпосередня, особиста участь, в т.ч. як «лідери думок», волонтери) та у складі об'єднань громадян (тобто включеним до певної інституції – суспільно-політичні рухи, громадські організації, політичні партії). Протягом років незалежності нашої держави, ці форми політичної активності набували змін у своєму оформленні та інституціоналізації. Проявляючи політичну активність, через такі форми впливу як вибори, ініціативні рухи, мітинги, тощо, громадяни намагаються здійснювати вплив на державні органи та їх рішення шляхом узгодження та вираження колективної думки у суспільно значущих питаннях.

Метою даної статті є аналіз змін персоніфікованої форми політичної активності громадян України та її динаміки у протестних акціях та виборчому процесі.

Однією з перших яскравих спроб громадян заявити про свою політичну силу/здатність впливати на суспільно-політичні перетворення стала студентська «Революція на граніті» 1990 року,

яка була організована українською молоддю, переважно студентами. Акція протесту тривала 15 днів, протягом яких студенти голодували на площі Жовтневої революції в Києві, і мала на меті задоволення певних вимог: недопущення підписання нового Союзного договору; перевибори Верховної Ради УРСР на багатопартійній основі не пізніше весни 1991 року; повернення на територію УРСР українських солдатів, а також забезпечення проходження військової служби юнаками-українцями винятково на території республіки; націоналізація майна Компартії України та ЛКСМУ; відставка голови Ради міністрів УРСР Віталія Масола¹. Не дивлячись на те, що було виконано єдину студентську вимогу – відставка прем'єра Віталія Масола (варто зазначити, що напередодні президентських виборів, у червні 1994 р. Л. Кравчук висунув, а парламент затвердив кандидатуру В. Масола на посаду прем'єр-міністра, який потім продовжив роботу в уряді при Президенті Л. Кучмі), студентська «Революція на граніті» стала одним з рішучих чинників відновлення української незалежності. Даним протестом молодь заявила про себе, як про силу, яка хоч і частково, але здатна самоорганізовуватись і впливати на політичні процеси. Для українського суспільства даний вияв своєї політичної активності, став першим, який можна назвати вдалим ненасильницьким політичним протестом, адже окрім того, що влада такі пішла на деякі поступки, цей приклад дав поштовх для створення та розвитку багатьох студентських організацій, об'єднань, які після того брали участь у різноманітних акціях.

У 2000–2001 роках вбивство журналіста Г. Гонгадзе та поява «плівок Мельниченко», на яких вказувалась причетність тодішнього президента Л. Кучми до вбивства, сколихнули суспільство і стали поштовхом до протестної акції «Україна без Кучми». Головні вимоги, які були виголошені протестувальниками, яких налічували до 20 000 осіб: відставка Л. Кучми, голів МВД та СБУ. Активісти отримали підтримку більш ніж від 20 політичних партій та громадських організацій. Незважаючи на силовий метод завершення акції і 19 активістів засуджених строком від 2–5 років, частково умови протестувальників були задоволені – голови МВД та СБУ відправлені у відставку. Дану подію, яка стала першою масштабною акцією висловлення невдоволення діями влади, брехнею та корупцією владних структур саме в незалежний період України, можна вважати успішним важелем впливу та важливим елементом боротьби за право громадян приймати участь у вирішенні суспільно-політичних питань.

У 2004 році українці знову проявили політичну активність, виразивши протест проти масової фальсифікації результатів виборів (голосування по відкритим талонам, голосування після закриття дільниці, спроба відкрити додаткові виборчі округи на території РФ, масове вкидання бюлетенів за одного з кандидатів, затягування ЦВК оголошення результатів і корегування даних у ручному режимі), що вплинули на результат президентських виборів, в яких змагалися В. Янукович та В. Ющенко, повернення курсу розвитку держави на поглиблення відносин з Росією, тиску на журналістів (закриття «П'ятого каналу», що спровокувало голодування журналістів, звільнення журналістів з каналу «1+1» на знак протесту проти сваволі влади в телебаченні), який вилився у Помаранчеву революцію. Акція громадянської непокори почалася 22 листопада 2004 року у Києві, але у більшості великих міст України також люди збирались на головних площах у знак підтримки протестуючим у Києві, і продовжувалась до оголошення результатів 3-го туру виборів. Основним результатом революції було призначення Верховним Судом повторного другого туру президентських виборів (що не передбачено прямо законодавством). За результатами голосування у повторному другому турі виборів перемогу одержав Віктор Ющенко. Після перемоги революції, в Україні були великі надії на зміни, однак не всі сподівання здійснилися. Разом з тим Помаранчева революція була часом високого національного піднесення, включення молодого покоління на рівні активних дій в суспільно-політичне життя.

Наприкінці осені – початку зими 2010 року у відповідь на прийняття нового Податкового кодексу відбулись акції протесту, як результат тиску громади, уряд переглянув деякі норми Податкового кодексу.

Знову зібрало людей на майдані прийняття закону, який розширював застосування російської мови, влітку 2012 року. Результатом акції протесту стала відміна закону.

¹ Доній: *Революція на граніті була першою перемогою визвольного руху початку 1990-х років.*

<<https://www.unian.ua/politics/1141362-doniy-revolutsiya-na-graniti-bula-pershoyu-peremogoyu-vizvolnogo-ruhu-rochatku-1990-h-rokiv.html>> (2019, квітень, 28).

Наймастабнішим за своїм розмахом та наслідкам в історії сучасної України став протест проти рішення уряду призупинити підписання Угоди про асоціацію з ЄС, який розпочався у жовтні 2013 року. 28 листопада 2013 року Угоду мали підписати на XVII саміті, однак 21 листопада уряд несподівано призупинив підготовку до підписання документу. Це викликало протест студентської молоді, яка почала організовувати різні суспільні протести на Майдані, вимагаючи від влади змінити своє рішення. Мирний протест, переламним моментом якого стало побиття учасників протесту на Майдані Незалежності в ніч проти 30 листопада 2013 року спецпідрозділами МВС під приводом звільнення місця для встановлення новорічної ялинки, перетворився на силове протистояння із збройними зіткненнями, яке лише за офіційними даними призвело до сотні вбитих. Протест отримав назву «Революція гідності», головним здобутком якої стало падіння режиму В. Януковича, втеча його та низки інших керівників органів державної влади за межі України. Відмінними рисами Революції гідності є те, що люди згуртувались не в підтримку якогось лідера чи політичної сили; хоч і рушійною силою протесту була молодь, але участь приймали люди різні за віком, статтю, соціальним статусом, кожен мав різний ступінь залученості в процес (від пасивної підтримки до радикальних дій); кількість учасників зростала, події мали соціалізуючий/мобілізуєчий характер, які вели до зростання політичної активності громадян, культивуючи та зрощуючи активізм; всі згуртувались навколо ідеї спротиву існуючій політиці держави та за відновлення української національної демократичної держави, намагаючись доказати в першу чергу собі, що в українській державі влада таки в руках народу. Також вважаємо за потрібне наголосити, що протягом Революції спостерігається зміна цілей протестуючих, вони ставали більш амбіційні.

Отже, розглянувши протестні події, які характеризуються високим рівнем та масовістю політичної активності, можна зробити висновок, що по-перше, кожному з цих подій передували бажання докорінних змін існуючої системи, складна економічна та політична ситуації в країні, по-друге, кожна подальша подія становилась все більш організованою, масштабною, тривалою та радикалізованою. Ми простежуємо еволюцію протестних акцій від 120 чол. до мільйонного віче 1 грудня 2013 року на Хрещатику Києва, як реакції на побиття студентів, тут варто зазначити, що активна/радикалізованіша фаза протесту почалась саме після порушення прав громадян на свободу вираження, відстоювання власної думки, а не в результаті невдалої спроби впливу на прийняття владою рішень, від голодування активістів до збройного протистояння активістів з спецпідрозділом МВС «Беркутом» з численними жертвами, від 16 днів до 4 місяців. З огляду на події Революції Гідності, можна сказати, що еволюція форм активізму від мирного протесту до силового опору прослідковується не тільки протягом існування незалежної України, а й протягом Революції. Радикалізація політичної активності на нашу думку є реакцією на велику жагу якісних змін, недовіру до політичних інститутів, зневірою у можливість врегулювання запитів суспільства мирним шляхом. Все це призводить до інституалізації мирних громадянських об'єднань у радикальні угруповання (наприклад, «Правий сектор»). Також, хотілося б зазначити, що з 2000 рр. особливістю багатьох протестних рухів стає спроба їх використання політичними силами, як власного інструменту боротьби за владу, так з'являються «проплачені активісти», «тітушки», основним рушієм яких виступають не цінності та високі ідеали, а матеріальне заохочення або лобіювання інтересів інших осіб.

Останні роки набирає вагу відносно новий засіб вираження персоніфікованої форми політичної активності, яка із маловпливової поступово збільшує своє значення – віртуальна активність, особливо через соціальні мережі, які стають домінуючим типом спілкування, мають значний мобілізаційний потенціал, перетворюються у потужний інструмент консолідації суспільства. Все це відкриває нові можливості здійснювати вплив на політичні процеси та для політичної участі загалом, особливо молоді. Адже тепер є можливість збирати майдан не на вулиці, а публічно висловлювати свою думку (репости, коментарі), критикувати, об'єднуватись і спонукати до спільних дій, організації громадських заходів, акцій, флеш-мобів використовуючи потенціал соціальних мереж. Соціальні мережі є інструментом формування інформаційної картини подій, джерелом інформування населення про надзвичайні ситуації та відстеження або припинення протиправної діяльності. Завдяки швидкому розповсюдженню інформації і великій аудиторії, сьогодні інформація розміщена на сторінках користувачів може стати джерелом інформації для спецслужб, доказами та підставами для відкриття судового провадження, засобом залучення більшої кількості громадян до впливу на суспільно-політичні процеси, якщо громадянин незадоволений

діяльністю політика, тепер він може виразити своє незадоволення розміщуючи (репостячі) критичні матеріали щодо нього. Показовими у цьому сенсі є громадянська ініціатива «Хто замовив Катю Гандзюк?», протести проти бездіяльності органів влади у питанні розслідування злочину відбувались і офлайн, але здебільшого спостерігались в онлайн просторі; президентські вибори 2019 року: велика частина політичної боротьби проходила саме на популярних інтернет-майданчиках (в Україні найпопулярнішою соціальною мережею за кількістю відвідувачів станом на березень 2019 року є Facebook (47,47% всієї інтернет-аудиторії, близько 11,6 мільйонів користувачів), далі за популярністю розташувались YouTube, Twitter та Instagram¹). Кандидати в президенти активно проводили передвиборчу агітацію у соціальних мережах, намагаючись вплинути на формування громадянської думки, суспільні настрої та вподобання.

Ще одна форма прояву політичної активності – спроба впливу на політичний процес шляхом волевиявлення на виборах. Такий показник, як явка виборців, дає нам відображення рівня політичної залученості громадян та готовності брати відповідальність за події в державі.

24 серпня 1991 року було проголошено Акт незалежності України. Довгоочікувана незалежність на перший погляд принесла надії на економічне зростання, добробут і розвиток суспільства, але подальші події в державі дають нам можливість стверджувати, що українське суспільство виявилось не готовим до стрімкого провадження прогресивних реформ, формування громадянського суспільства з високим рівнем політичної активності, проявило байдужість до політичних партій. Обрання президентом Л. Кравчука посприяв факт одночасних виборів президента та проведення Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року з питанням «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?», саме це забезпечило високу явку виборців – 84%, а відсутність єдиного кандидата від проукраїнської опозиції дозволило йому набрати 61,8%. Президентство Л. Кравчука та подальше обрання президентом Л. Кучми на 2 терміни сприяло збереженню партійно-державної номенклатури і вибудовування жорсткої вертикалі виконавчої влади. О. Мороз, після свого програшу не зміг стримати емоцій і заявив, що ті, хто голосував за Л. Кучму, «ще не дозріли до народу, є просто людьми, населенням, не піднялися над собою»². Про тенденції тяжіння до минулого, говорить і високий відсоток у КПУ на парламентських виборах 1994 та 1998 рр. Згідно з даними дослідження, проведеного Національним інститутом стратегічних досліджень при Президенті України 52 % керівників місцевих і 46% керівників центральних органів державного управління починали свою кар'єру за радянських часів; за даними ще одного дослідження проведеного Центром ім. О. Разумкова, в 1991–2003 рр. 73% серед вищих державних чиновників (прем'єр-міністри, віце-прем'єр-міністри, секретарі Ради національної безпеки й оборони, голови Адміністрації Президента) були вихідцями саме з радянської номенклатури³.

Лише на парламентських виборах 2002 року перевагу від виборців отримали відносно нові політичні сили, в лідерах яких вбачали можливість переформатування/трансформації політичної системи. У свою чергу КПУ отримує майже 20%, а провладні політичні сили «За єдину Україну!» та СДПУ (о) разом 18,04%. Невдоволеність соціально-економічним розвитком держави, потребі в реформуванні системи, розділило суспільство на тих хто вбачав майбутнє за прикладом соціальних держав Європи і на тих хто ностальгував за Радянським союзом, ідентифікуючи його з РФ, що і виразилось у новому електоральному протистоянні на президентських виборах 2004 р. між В. Ющенко та В. Януковичем. На цих виборах фіксується висока активність виборців (1-й тур 55,22%; 3-й тур 77,19%). У світовій пресі підкреслювалося, що досягнутий в Україні показник явки є рекордним для пострадянських країн за весь період після розпаду Радянського Союзу. Тобто, робимо висновок, що в лідерах президентської гонки громадяни вбачали здатних провести ефективні і якісні зміни у політичній, економічній та соціальних сферах, і проявили високу політичну активність шляхом волевиявлення як знак надання переваги певному курсу держави.

Парламентські вибори 2006, 2007, 2012 років та президентські вибори 2010 р. відзначаються спадом активності виборців (2006 – 41,6%; 2007 – 57,94%; 2012 – 57,98%; 2010 – 69,15%), це можна

¹ *Social Media Stats Worldwide*. <<http://gs.statcounter.com/social-media-stats/all/ukraine>>. (2019, квітень, 28).

² Боряк, Г.В. (кер. авт. кол.) (2016). *25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави*. Київ: Ніка-Центр, 796.

³ Боряк, Г.В. (кер. авт. кол.) (2016). *25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави*. Київ: Ніка-Центр, 796.

пов'язати з розчаруванням результатами Помаранчевої революції, втратою надії на зміни, через відсутність вагомих успіхів у соціально-економічній сфері, постійної боротьбою між політичними силами за важелі впливу, відсторонення громадян від участі у політичних процесах і укорінення в свідомості громадян думки, що вони не здатні впливати на виборчий процес та на прийняття політичних загалом. У 2010 році своєрідним виразом протестної політичної активності стає рух із закликами голосувати «проти всіх».

Ситуація з явкою виборців на президентських та парламентських виборах 2014 року не тільки не покращилась, а й навпаки зменшилась порівняно з минулими виборами, незважаючи на події, які їм передували. У 2014 році явка виборців склала 52,42%. Тут можна виокремити низку причин: 1. Зниження загальної кількості виборців у зв'язку з окупацією частини території держави. 2. Велика кількість переміщених громадян з окупованих територій, які не мали можливість здійснити волевиявлення. 3. Не було за кого віддати свій голос. За президенства В. Януковича не було можливим становлення політиків нового формату, відсутність нових обличь, які б заслуговували отримати довіру громадян в тяжкий для держави період, простежувалось і під час Революції гідності, коли активісти негативно реагували на будь-яких політичних діячів, які намагались очолити революцію. 4. Через воєнні дії на Сході країни багато молодих людей не пішли на виборчі дільниці побоюючись, що їх заберуть до воєнкоматів. Отже, виснаженість подіями на майдані та початком війни з РФ, велике розчарування і досвід голосування минулих років не сприяв високому рівню політичної активності у виборах. У свою чергу, справедливо відмітити, що рівень політичної залученості та громадянської участі набуває максимального вираженні у волонтерському русі.

На президентських виборах 2019 року явка виборців стає дещо вищою (62,8%) за рахунок великої кількості серед виборців молоді віком від 18 до 25 років, яка традиційно менш активна у виборчому процесі, яка йшла підтримати нового неформатного кандидата. Результати з розподіленням голосів виборців у першому турі (П. Порошенко – 15,95%, В. Зеленський – 30,24%) та дуже переконлива перемога В. Зеленського у другому турі (В. Зеленський – 73,22%, П. Порошенко – 24,42%), наводять на думку, що тенденція до зростання явки виборців пов'язана з бажанням більшості громадян висловити у таких спосіб недовіру, протест, надати оцінку за п'ять років роботи чинному президенту. Надання переваги В. Зеленському, який немає політичного досвіду, чіткої програми дій, прозорої команди, це також протест проти сьогоденної системи владних відносин загалом.

Проаналізувавши явку виборців на президентських та парламентських виборах (див. табл. 1) можна зробити такий висновок: президентські вибори характеризуються відносно високою явкою виборців. Це дає можливість вважати, що саме на президента покладають відповідальність у вирішенні болючих проблем суспільства. Згідно досліджень до них відносяться економічний та соціальний добробут, розвиток інфраструктури, освіти та медицина, в останні роки актуалізувалось питання захисту держави. Покладання відповідальності на президента, на нашу думку, певним чином закладено у підсвідомості/на ментальному рівні традиціями радянського минулого, бажанням мати «сильного хазайственника» (2 терміни Л. Кучми, В. Янукович, одна з причин надання переваги П. Порошенку). Також, президентські вибори є більш конкурентними, яскраво персональні, з одним переможцем, тому вони, так би мовити, є більш «цікавими» для громадян.

Стосовно парламентських виборів, то вони характеризуються відносно низькою виборчою активністю, що пов'язуємо з відсутністю нових обличь, персоніфікованістю політичних сил/партій, високим рівнем недовіри до парламентської інституції взагалі.

Висновок. Проведений нами аналіз змін персоніфікованої форми політичної активності через огляд гучних акцій/протестів (які відбувались у формі демонстрацій, мітингів, блокування публічного простору, блокування органів влади, силових протистоянь) та голосування на виборах показує, що спостерігається певна циклічність процесів, високий протестний потенціал суспільства, залежність від соціально-економічного становища суспільства, помітна тенденція до радикалізації активних форм політичної участі та збереження невисокої політичної активності у виборчому процесі. Зазначимо, що чітко простежується радикалізація політичного активізму, все частіше набуває силових форм, це пов'язано з тим, що держава не реагує на інші форми протестів, відсутні зміни в інституційній та полікультурній площині політичної системі, ми бачимо лише зміну елітних груп.

Результати явки виборців під час президентських та парламентських виборів¹

Парламентські		Президентські	
роки	%	роки	%
1994	75,6	1991	84 (1-й тур)
1998	71,2	1994	70 (2-й тур)
2002	65,2	1999	74,92 (2-й тур)
2006	41,6	2004	1-й тур 55,22 3-й тур 77,19
2007	57,94	2010	69,15 (2-й тур)
2012	57,98	2014	59,48 (1-й тур)
2014	52,42	2019	62,8 (1-й тур) 62,09 (2-й тур)

З огляду на те, що розглянуті нами форми прояву політичної активності не ведуть до глибоких фундаментальних змін, можна говорити про подальші пошуки суспільства дієвих механізмів та інструментів впливу на державні інституції та процеси прийняття рішень, одним з яких можливо виступить віртуальна, мережева політична активність громадян – з огляду на доступність, відкритість, мобільність ресурсу кожен має змогу залучитись до вирішення суспільно-значущих проблем, реалізації нових рішень тощо.

References:

1. Boriak, H. V. (ker. avt. kol.) (2016). *25 rokiv nezalezhnosti: narysy istorii tvorennia natsii ta derzhavy* [25 years of independence: essays on the history of creation of the nation and state]. Kyiv: Nika-Tsentr. [in Ukrainian].
2. *Donii: Revoliutsiia na hraniti bula pershoiu peremohoiu vyzvolnoho rukhu pochatku 1990-kh rokiv* [Doniy: The revolution on granite was the first victory of the liberation movement of the early 1990's]. <<https://www.unian.ua/politics/1141362-doniy-revolyuetsiya-na-graniti-bula-pershoiu-peremogoyu-vizvolnogo-ruhu-pochatku-1990-h-rokiv.html>> (2019, April, 28) [in Ukrainian].
3. *Social Media Stats Worldwide*. <<http://gs.statcounter.com/social-media-stats/all/ukraine>> (2019, April, 28) [in English].

¹ Центральна виборча комісія. <<https://www.cvk.gov.ua/>> (2019, квітень, 28).